

De la litera la spiritul textului sacru. Mărturia unui Evangheliar manuscris

Gheorghe CHIVU

The study of moral and religious written teachings destined to a larger audience is of special importance. The author outlines their role giving a special attention to the Homilies and to the role they played in the evolution of the literary language and, also, to impact of the religious discourse on the moral and linguistic edification of the auditory.

1. Istoriile literaturii române vechi, dar și studiile consacrate exclusiv textelor bisericești sau evoluției limbii noastre de cultură, insistă adesea asupra unei caracteristici definitorii a scrisului religios în ansamblu: respectarea literei originalului, pentru a nu falsifica, prin abatere de la aceasta, spiritul textului sacru. Instituită drept canon stilistic, această cerință a fost ilustrată cu precădere în epoca de început a scrisului în limba română, atunci când traducerea literală a constituit, foarte probabil, și prima modalitate de a distinge exprimarea uzuală, specifică limbii vorbite, de aceea care va caracteriza în foarte scurt timp utilizarea elevată a românei, destinată unui scop cultural. Exercițiul presupus de traducerea fidelă a surselor a fost întărit, în efectele sale formale, de fidelitatea reproducerii prin copiere manuscrisă sau prin imprimare a versiunilor obținute, singurele modificări nu doar acceptate, ci chiar necesare fiind cele de acomodare a limbii textului copiat la norma lingvistică locală¹.

Devenită rapid o dovadă a existenței unei tradiții impuse de puținele centre culturale existente (la mijlocul secolului al XVI-lea, copiii și tipografii textelor în limba română respectau deja cu strictețe aceste norme, la fel cum utilizau, în tot spațiul românesc, în același mod și cu aceleași inovații general acceptate, scrisul chirilic), subordonarea față de litera sursei va fi subminată, la mijlocul veacului următor, de dorința de a exprima cât mai fidel conținutul, adică spiritul textului sacru. A fost o consecință firească a confruntării traducerilor literale, respectiv a copiilor a căror formă lingvistică nu era totdeauna ușor de înțeles, cu originale de proveniențe diverse, confruntare făcută de către unii revizori și în cursul veacului precedent. În plus modificarea formei textelor-sursă evidențiază, după o epocă de acumulare prin

---

¹ Procedeu, obligatoriu în cazul reproducerii unei surse manuscrise, cunoștea abateri semnificative atunci când sursa era o tipăritură, dovadă timpurie a prestigiului avut de cartea imprimată. Vezi pentru aceasta, între alții, Chivu, 1977: 281-287 și Chivu, 1988: 273-277.

reproducere fidelă, și nevoia de elevare a exprimării literare, de exersare a virtuților proprii unei limbi ce se pregătea să devină instrument oficial și oficializat al culturii, inclusiv în Biserică.

Într-o cercetare precedentă², am încercat să ilustrez constatarea anterioară prin analiza unei versiuni a Psaltirii, alcătuită în Moldova la mijlocul veacului al XVII-lea³, versiune conservată în două manuscrise ajunse în fondurile Bibliotecii Academiei din București de la Icusești – Roman (ms. rom. 170), respectiv de la Bisericiani, cunoscutul așezământ monahal moldovenesc din ținutul Neamțului (ms. rom. 540). Opinam atunci că „traducerile” multiple existente în cele două manuscrise nu erau rezultatul unei compilații solicitate de Dosoftei pentru stabilirea formei *Psaltirii de-năles* (cf. Candrea, 1916: I, LXV), nici consecința dorinței de a elabora un text util pentru școlile de traducători din slavonă (cf. Combiescu, 1968: 259-268), ci se constituiau în argumente pentru „încercarea copiștilor moldoveni de a modifica litera psalmilor spre a limpezi mai mult spiritul acestora” (Chivu, 2009: 42).

Aduc acum în sprijinul ideii astfel formulate mărturia unui Evangheliar manuscris, alcătuit tot în Moldova, cândva la mijlocul secolului al XVII-lea, deci în același interval de timp cu manuscrisele amintite ale Psaltirii, și păstrat în același fond de carte veche al Bibliotecii Academiei Române, unde a ajuns, la 25 noiembrie 1883, în urma unei donații făcute de epitropia bisericii Sfântul Spiridon din Iași.

2. Tetraevangelhelul păstrat la Biblioteca Academiei Române sub cota ms. rom. 296 conține o traducere a cunoscutei cărți neotestamentare diferită atât de textele puse sub tipar, în secolul al XVI-lea, de Filip Mahler, la Sibiu (pentru a fi difuzat în Moldova), și de Coresi, la Brașov, sau, în 1648, de Simion Ștefan, la Bălgrad, cât și de cel ce va fi imprimat în 1688, la București, în cadrul primei versiuni românești integrale a Bibliei. Fiecare dintre cele patru evanghelii din ms. rom. BAR 296 este urmată de prefața lui Theofilact, arhiepiscopul Bulgariei (Ștrempele, 1978: 83), faptul indicând sursa bulgărească a traducerii. Mai multe însemnări, privitoare la evenimente istorice sau întâmplări memorabile petrecute între anii 1650 și 1770⁴, demonstrează că manuscrisul, datînd de la mijlocul veacului al XVII-lea, a fost citit frecvent mai mult de un secol. Iar o consemnare făcută pe o fișă, anexată Psaltirii găsite la Icusești (ms. rom. BAR 170) în momentul intrării miscelaneului în fondurile Bibliotecii Academiei, sugerează

---

² Această cercetare, concretizată într-o comunicare susținută la ediția precedentă a Conferinței, a fost tipărită sub titlul *Psaltirea – de la litera la spiritul textului sacru. Considerații asupra unui manuscris moldovenesc de la mijlocul secolului al XVII-lea*, în volumul *Text și discurs religios*, nr. 1 / 2009, Lucrările Conferinței Naționale „Text și discurs religios”, Ediția I (Iași, 5-6 decembrie 2008), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009, p. 37 – 43.

³ Existența acestei versiuni a fost argumentată de Combiescu, 1968: 266 și de Ursu, 1987: 427-442.

⁴ Vezi pentru transcrierea acestora Ștrempele, 1978: 83. Menționarea în cadrul unei însemnări a anului 6964 <1456>, respectiv a numelui lui Ștefan cel Mare și al fiului său Bogdan se explică, desigur, prin interesul arătat pentru istorie de un lector al manuscrisului. Nu pare lipsit de relevanță pentru explicarea acestei notații faptul că manuscrisul a fost alcătuit la mănăstirea din Războieni (Neamț), unde marele domnitor a ridicat biserica cu hramul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil”, consemnînd în pisanie și numele fiilor săi Alexandru și Bogdan.

existența unei relații între acest manuscris și ms. rom. BAR 296, în care se păstrează Tetraevanghelul : „În Evangheliarul de la Războieni sînt părți scrise de aceeași mîna carea a scris această Psaltire”.

Cu toate că cele două manuscrise moldovenești sînt copiate, contrar afirmației anterior reproduse, de două persoane diferite, care aveau maniere de scriere distincte, Tetraevanghelul și Psaltirea, ambele alcătuite la mijlocul secolului al XVII-lea în zona Neamțului, prezintă o remarcabilă trăsătură comună: consemnarea unor variante multiple pentru același cuvînt sau același fragment de text.

Aceste variante de redactare, destul de numeroase în ansamblul ms. rom. BAR 296, pot fi identificate în cadrul tuturor evangheliilor. Ele sînt marcate de obicei cu cifre chirilice, scrise uneori, pentru mai ușoară identificare, cu cerneală roșie⁵, și au apărut, foarte probabil, prin prelucrarea sursei românești care a stat la baza textului ajuns pînă la noi, iar nu prin compilarea unor versiuni precedente ale aceleiași traduceri. (Sugerează această concluzie marile diferențe de text existente între ms. rom. BAR 296 și principalele versiuni ale Tetraevanghelului cunoscute din secolele al XVI-lea și al XVII-lea⁶, în ciuda faptului că, uneori, varianta propusă în manuscris se regăsește în unul dintre textele cu care am făcut confruntarea⁷.)

Dintre exemplele ilustrative pentru aceste variante de text, cele mai multe pun în evidență înlocuirea unor verbe cu sinonimul lor uzual, cel care a adăugat variantele dorind, probabil, în primul rînd să asigure variația formală a textului.

Astfel, în zacealele 10 și 27, în cele două variante consemnate în manuscris, alternează *a purcede* cu *a duce*: *Și dup-îns purceasără năroade multe 2. se duseră năroade multe din Galileiu și din Dzeace-cetățî [=Decapolia] și din Ierusalim și din jidovime și de pre ceaea parte de Iordan.* (f. 5^r), *Și întră el în corabie, și dup-îns se duseră ucenicii lui 2. și dup-îns purceaseră ucenicii lui.* (f. 11^r). (În tipăriturile din secolul al XVI-lea există, în locul corespunzător cuvintelor culese cu aldine, *a merge*, verb utilizat, în alternanță cu *a urma*, și în versiunea modernă a Bibliiei.) În cadrul zacealei 30, dincolo de substituția amintită, este înlocuit verbul *a grăi*, utilizat, la forma reflexivă, cu un sens mai puțin obișnuit („a se chema”), cu *a numi*: *Și trecînd Isus de-acolea, vădzu pre un om ședzînd la vămășie, ce se grăiaște Matei 2. ce se chiamă Matei, și grăi lui: Vino după mene! Și se sculă de purceasă dup-îns 2. de se duse dup-*

---

⁵ Cifrele, fiind scrise deasupra punctului care desparte două fragmente de text, par adaosuri, făcute la recitirea textului pentru a marca mai clar variantele de traducere sau de redactare. Spre aceeași interpretare trimite și constatarea că uneori cifra scrisă cu roșu precedă fragmentul adăugat pe marginea filei, cu semn de intercalare în text.

⁶ Am avut în vedere, după cum menționam anterior, *Evangheliarul de la Sibiu, Tetraevanghelul* lui Coresi, *Noul Testament de la Bălgrad*, și *Biblia de la București*. Pentru a putea compara toate aceste surse cu ms. rom. BAR 296, am selectat din manuscris numai pasaje aparținînd Evangheliei după Matei, singura păstrată în tipăritura sibiană din 1552-1553.

⁷ Confruntarea cu tipăriturile precedente Tetraevanghelului de la Războieni, respectiv cu Biblia de la București a fost făcută exclusiv pentru pasajele în care ms. rom. BAR 296 consemnează variante multiple, ignorînd diferențele existente în restul fragmentelor analizate. Am încercat în felul acesta nu să stabilim o relație de filiație în sens strict filologic, ci să identificăm eventualele surse ale variantelor cuprinse în manuscris, respectiv ecoul pe care acestea l-ar fi putut avea perioada imediat următoare.

îns și fu ședzînd el în casă. (f. 12^f) (Evangheliarul de la Sibiu consemnează în acest context *cu numele*, ca și Biblia modernă, iar la Coresi există *lă chema*.) În zaceala 12, în loc de *a birui* este propus *a izbîndi*: *Că vă grăiesc voao, că de nu va birui dreptatea voastră mai vîrtos decît a cărtularilor și a fariseilor 2. că de nu va izbîndi dreptatea voastră mai vîrtos decît a cărtularilor și a fariseilor, nu veți intra în părăția cerului.* (f. 6^f). (Ultima variantă, coincidentă cu aceea aflată în tipăritura coresiană, diferă de textul sibian, unde apare *nu va fi*, de tipăritura de la Bălgrad, respectiv de Biblia modernă, unde este utilizat *nu va (mai) întrece*.) În zaceala 14, verbelor *a întoarce* și *a lăsa* li se propune un același substitut polisemantic, *a da*: *Iară eu vă grăiesc voao: Nu vă protivireți răotăților, ce, de te va lovi cineva prespre falca cea direaptă, întoarce-i lui și ceaealaltă 2. dă-i lui și ceaealaltă, și celuia ce va vrea să se pîrască cu tine să ia veșmintul tău, lasă-i lui și cămeașa 2. dă-i lui și cămeașa.* (f. 7^f) (Alternanța dintre cele trei verbe este curentă nu numai în vechile tipărituri luate în considerare, ci și în versiunea modernă a Bibliei.) Iar în zaceala 27, *puțin-credincioși*, substantiv creat prin calc, a fost înlocuit cu o structură de tip atributiv, transformată ea însăși în substantiv din cauza absenței regentului pronominal (*cei*): *Ce seți înfricați, puțin-credincioși ? 2. Ce seți înfricați, cu puțină credință ?* (f. 11^f) (Tipăriturile din secolul al XVI-lea consemnau în acest context calcul *puțină-credință*, ambiguu în utilizarea fără prepoziție, în vreme ce Biblia modernă „revine” la *puțin-credincioși*.)

Variantele în care este propusă înlocuirea unor verbe sau a unor substantive cu unele dintre sinonimele lor parțiale asigură, în alte pasaje evanghelice, clarificarea înțelesului.

Se întâmplă astfel în zaceala 16, unde verbul *a bucina* (prezent și în Tetraevanghelul coresian) era utilizat cu sens figurativ: *Deci cînd faci milostenie, nu bucina înainte-ți 2. nu striga înainte-ți, cum fac cei fățarnici în săboară și pre ulițe.* (f. 7^v) (Versiunea modernă a Bibliei, utilizînd în context verbul *a trîmbița*, la fel cum procedase alcătuitoarea celei mai vechi versiuni cunoscute a textului, cea sibiană, a rămas în același registru stilistic.) Într-un fragment din zaceala 7: *Atunce rădicat fu Isus cu duhul în pustie 2. atunce dus fu Isus cu duhul în pustie să se iscusească de diavolul.* (f. 4^f), substituirea lui *a rădica* cu *a duce* concordă cu soluția adoptată în toate tipăriturile anterioare manuscrisului, dar și cu aceea pentru care au optat alcătuitoarii versiunii moderne a cărții biblice. O situație similară poate fi constatată în prima parte a unui pasaj din zaceala 11: *Dzise D<omnul> ucenicilor săi: Voi seți lumina lumii, că nu se putu cetatea ascunde stînd în vîrvul măgurii 2. dealului, nici va aprinde lumina și să o puie pr-insă supt vas 2. supt acoperimînt, ce în sveașnic, și va lumina tuturor celora ce sînt în casă.* (f. 5^v) (Varianta *deal* în loc de *măgură* a fost constant utilizată în textele tipărite pînă la mijlocul secolului al XVII-lea, dar în cazul celui de-al doilea cuvînt evidențiat, cele mai vechi versiuni ale Tetraevanghelului oscilau între *vas*, prezent în tipăritura sibiană, *dos*, la Coresi, și *speae*, în Noul Testament de la Bălgrad.) În zaceala 8, clarificarea semnificației contextului se face prin înlocuirea unui verb cu o sintagmă: *Și deaca audzi Isus că Ioann fu dat 2. băgat în temniță se duse în Galileiu și lăsă Nazarethul.* (f. 4^v) (Textele precedente oscilau între *a prinde* – Evangheliarul de la

Sibiu și Noul Testament de la Bălgrad – și *a da* – Tetraevanghelul lui Coresi, iar alcătuitoarea ultimei versiuni a Bibliei moderne au optat pentru *a întemnița*.)

În mai multe situații, prin variantele multiple este propusă punerea în relație a unor sinonime mai puțin cunoscute, soluțiile adoptate atît în versiunile vechi ale Tetraevangelului, cît și în cea modernă sugerînd existența unei intenții de modificare stilistică a redactării.

Iată forma pe care o are, în manuscrisul cercetat, un fragment din zaceala 9: *Și ieși audzul lui întru toată Siriia 2. și ieși veastea lui prespre toată Siriia și aduseră lui toți bolnavii în multe chipuri cu neputințe 2. în tot chipul cu neputințe și ținuți de chinuri și de îndrăciri și lunateci 2. și răzbiți în luni noao 2. și slabi de vene 2. și slăbănogi și tămădui pre înși.* (f. 5^v) (Primele versiuni tipărite ale Tetraevangelului oferă soluții concordante cînd cu una, cînd cu cealaltă variantă, Noul Testament de la Bălgrad dă pasajului o formă cu totul diferită, iar Biblia modernă optează pentru variante similare celor propuse în manuscris.) Modificări asemănătoare, vizînd înlocuirea unor cuvinte ce aveau utilizare specifică unor anumite domenii de activitate (*iota* și *cirta* erau „termeni lingvistici”, iar *a sparge* era folosit cu sensul „a modifica, a anula” în vocabularul juridic-administrativ), sînt operate în zaceala 11: *Că adevăr vă grăiesc voao: Pînă cînd va treace cerul și pămîntul, cîtu e o iotă sau cirtă nu va treace din lege 2. cîtu e silă sau o soroacă nu va treace din lege pînă cînd nu vor fi toate. Deci cela ce va sparge o-nvățătură de-aceaste mai mici 2. deci cela ce va strica o-nvățătură de-aceaste mai mici și va învăța așa oamenii, mic se va chema în părăția cerului.* (f. 6^f) Iar în zaceala 18, alături de variante pentru înlocuirea unor cuvinte uzuale, apare o propunere de substituie a unei structuri figurative cu o alta, preluată din același inventar aproape stereotip de tropi: *Căutați spre pasările cerului, că nu seamănă, nici seaceră, nici adună în jitiță, și părintele vostru cela ce e în cer le hrănește pre înse. De au nu seți mai buni voi, mai virtos voi decît înse 2. decît acealea ? Că cine se va putea griji dintru voi să adaugă vârstei sale un cot 2. să adaugă creșterii sale un cot ? Și de veșmentele ce vă grijiți ? Socotiți florile cîmpilor cum cresc 2. socotiți crinul grindurelor cum crește, nu trudește, nici toarce.”* (f. 8^v) (În mod surprinzător, crinul grindurilor se apropie de crinul satelor din tipăritura coresiană și de crinul cîmpurilor din ultima versiune a Bibliei.)

În mai puține exemple, substituțiile presupuse de variantele nou introduse în manuscrisul de la Războieni schimbă în mod singular sensul contextului.

Se întîmplă astfel într-un fragment din zaceala 8: *Și vădzu și alți doi frați, pre Iacov a lui Zevedeu și Ioann, frate-său, în corabie cu Zevedeu, cu tată-său, cîrpindu-și mreaja sa 2. scuturîndu-și mreaja sa, și strigă pre înși.* (f. 4^v) (Forma *cîrpindu-și*, prezentă și în Evangheliarul de la Sibiu, respectiv în Noul Testament de la Bălgrad, este înlocuită cu *legînd*, în Tetraevanghelul coresian și cu *aruncau* în versiunea modernă a textului.) Și, mai ales, semnalăm o astfel de substituție în cadrul rugăciunii domnești (Matei, zaceala 16), unde modificările propuse sînt surprinzătoare, întrucît textul avea deja o formă consacrată prin uz: *Părintele nostru cela ce ești spre ceruri, că să se svințească numele tău 2. svințitu-i numele tău, ca să vie împărăția ta 2. ca să vii în părăția ta și ca să fie voia ta, cumu e în cer așa și pre pămînt. Pînea noastră cea*

sățioasă dă-ne-o noao astădzi și ne iartă noao păcatele noastre, ca și noi să lăsăm datoriile datornicilor noștri, și nu ne duce pre noi **întru năpaste** 2. și nu ne duce pre noi **la-ntrebare**, ce ne izbăveaște pre noi de vitleanul, că a ta iaste împărăția și puterea și mărirea întru veacii nesfârșiți. Adevăr ! (f. 8^r)

Modificările operate în acest ultim fragment evanghelic nu provin, desigur, din colacionarea textului cu evangheliarele slavone care circulau în epocă în Moldova, nici din confruntarea cu alte versiuni ale Tatălui nostru aflate în uz în aceeași provincie (între care cea scrisă de Luca Stroici pentru culegerea lui Stanislav Sarnicki, din 1594, și aceea consemnată de Vito Piluzio în ediția Catehismului creștinesc din 1677⁸), ci par prelucrări formale, de redactare, a unei versiuni aflate în concordanță cu textul canonic⁹. (Fragmentul conține *datoriile*, corespunzător lat. *debita*, respectiv *datornicilor*, corespunzător lat. *debitoribus*, iar nu *greșealele*, respectiv *greșiților*. Iar în sintagma *să vii în părâția ta*, fragmentarea textului pare a fi rezultatul unei interpretări aproape necanonice¹⁰.)

3. Cele mai multe dintre modificările presupuse de variantele multiple consemnate în Tetraevanghelul de la Războieni (ms. rom. BAR 296) au avut ca obiect, după cum s-a putut constata și în cazul celor două manuscrise contemporane al Psaltirii (ms. rom. BAR 170 și ms. rom. BAR 540), înlocuirea unor cuvinte cu sinonime, uneori mai bine cunoscute sau mai potrivite, în concepția copistului, cu sensul un anumit pasaj din textul biblic. (Vezi pentru ultimele două manuscrise Chivu, 2009: 41.) Câteva modificări stilistice, constând în înlocuirea unor structuri figurative cu altele, preluate din același inventar de figuri catacretice, urmăresc și ele mai buna evidențiere a „duhului” textului prin detașarea, destul de evidentă uneori, de litera sursei.

Departate de a fi înregistrat numai în cele trei manuscrise moldovenești ale Psaltirii, respectiv în manuscrisul Tetraevanghelului copiat (și modificat pentru a avea forma astăzi cunoscută) la Războieni, procedeul notării unor variante multiple a fost semnalat și în două versiuni din secolul al XVII-lea ale Paraclisului Precistei și Acatistului (Costinescu, 1974: 220-233).

Ambele texte au fost transcrise, alături de copii ale unei amintite versiuni moldovenești a Psaltirii, astăzi pierdute (vezi Combiescu, 1968: 259-268), în cele două manuscrise deja menționate, alcătuite, la mijlocul secolului al XVII-lea, în Moldova, la Icusești (ms. rom. BAR 170), respectiv la Bisericani (ms. rom. BAR 540).

În Paraclisului Precistei, transcris în miscelaneul de la Icusești, sînt consemnate uneori mai multe variante multiple decît în textul similar copiat la Bisericani. Iată un exemplu semnificativ: *Cu de-adins curăm noi acmu păcătoșii cătră născătoarea lui D<umnedzeu> 2. maica ..., cu smerenie cădem și cu pocăință strigăm dintr-adîncul*

⁸ A se vedea pentru acestea, între alte ediții și crestomații, volumul sintetic alcătuit de Giuseppe Piccillo, *Testi romeni in alfabeto latino (secoli XVI-XVIII)*, [Catania, 1991]. Iar pentru considerații sintactice asupra vechilor versiuni ale rugăciunii, vezi Gheție, – Mareș, 1985: 330-335.

⁹ Ar fi, desigur, necesară pentru a argumenta suplimentar această ipoteză o confruntare a textului cu Tetraevanghelul bulgăresc despre care se presupune că a fost folosit pentru traducere.

¹⁰ Ni se pare greu de acceptat interpretarea lui *vi* ca rostire moldovenească pentru *vie*. Dacă totuși aceasta ar coincide cu realitatea lingvistică a textului, cele două cuvinte următoare (*în părâția*) ar trebui să devină o singură unitate lexicală (*împărăția*).

sufletului: *Despuietoare, agiută-ne și te milostivăște spre noi. 2. și ți să facă milă de noi, nu întoarce șerbii tăi întru deșert, că pre tine avem agiutoare. Nu vrem tăcea, nu vrem tăcea nicidănoară, născătoarea lui D<umnedzeu>, puterile tale de-a nu grăirea. 2. maica lui D<umnedzeu> ... Ce, cumuș sîntem noi nedestoinici, că de n-ai fi tu înaintea dvorbînd și rugîndu-te pentru noi, cine ne-are fi izbăvit pre noi dintr-atîtea greutăți. 2. nevoi, sau cine ne-are fi ferind pre noi pînă acmu fiind slobodzi. Nu vrem postî<m>pi, Despuietoare, de la tine. 2. muta. 3. depărta. Mîntuiaște șerbii tăi din toate greutățile, ceea ce ești una binecuvîntată. 2. binelăudată.* (ms. rom. BAR 170, f. 218^v)

Situația este similară în cazul copiilor Acatistului. Selectăm un fragment comun din cele două miscelane, variantele multiple fiind uneori diferite (și adesea mai numeroase) în același ms. rom. BAR 170: *Svatul cel din veaci să descoperi ție, Fecioară. Mai marele voievod Gavriil stătu înaintea ta de s-închină și-ți vesti. 2. și grăi: Bucură-te, pămînt nesămănat ! 2. că tu ești pămîntul cel nesămănat ! Bucură-te, tufă de trandafir nearsă ! 2. Bucură-te, că tu ești ... ! Bucură-te, adînc ce nu e lesne vădzut ! 2. că tu ești adînc ... !* (ms. rom. BAR 170, f. 193^v); *Svatul cel din veci se descoperi ție, Fecioară. Mai marele voievod Gavriil stătu naintea ta de se închină și-ți vesti. 2. Mai marele voievod Gavriil stătu naintea ta de se închină și grăi: Bucură-te, pămînt nesemănat 2. că tu ești pămîntul cel nesemănat ! Bucură-te, tufă de trandafir nearsă ! 2. Bucură-te, că tu ești tufa cea de trandafir nearsă ! Bucură-te, adînc ce nu e lesne vădzut !* (ms. rom. BAR 540, f. 171^v)

Create prin prelucrarea textului-sursă și rareori printr-o probabilă confruntare cu versiuni slavone corespunzătoare (Costinescu, 1974: 238), dar absente din tipăriturile cu materie identică apărute în epocă în Moldova, variantele multiple de text consemnate în copiile Paraclisului Precistei, respectiv ale Acatistului întăresc ideea că, la mijlocul secolului al XVII-lea, unii copişti sau revizori din Moldova interveneau în forma textelor traduse sau copiate prin depărtare evidentă față de litera sursei, cu scopul de a-i limpezi semnificația sau de a obține variația formală a versiunii românești.

4. Evangheliarul reproduș în ms. rom. BAR 296 se alătură astfel Psaltirii copiate în ms. rom. BAR 170, respectiv în ms. rom. BAR 540, formînd un grup de scrieri canonice ilustrative pentru distanțarea față de litera textului sacru prin apariția, marcată cu cifre, a unor variante de traducere sau de prelucrare a formei anterioare a surselor transcrise. În același mod au fost prelucrate, tot în zona centrală a Moldovei și în aceleași miscelane (ms. rom. 170 și ms. rom. 540), Paraclisul Precistei și Acatistul.

Cele patru texte cu variante multiple, toate scrieri de lectură religioasă (chiar Tatăl nostru este modificat ca parte a Evangheliei lui Matei, nu ca text independent, roștit constant în timpul slujbei), datează de la mijlocul secolului al XVII-lea și aparțin mișcării culturale active în zona Neamțului începînd din vremea mitropolitului Varlaam. Ele au apărut în cadrul unui efort conjugat, ilustrat de traducători, respectiv de copişti diverși, de modificare a literei textului sacru în primul rînd pentru a limpezi spiritul acestuia.

A fost, foarte probabil, o etapă premergătoare și pregătitoare pentru introducerea limbii române în Biserică, ilustrată exclusiv în producția de carte manuscrisă.

Bibliografie

Izvoare

- Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură*, București, 1688; ediție jubiliară, București, 1988; ediție Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Alexandru Gafton, Laura Manea, Iași, 2001-2002
- Biblia sau Sfânta Scriptură*, Ediție jubiliară redactată și adnotată de Bartolomeu Anania, București, 2001
- Coresi, *Tetraevanghel*, Brașov, 1560-1561; ediție Florica Dimitrescu, București, 1963
- Filip Mahler, *Evangeliarul slavo-român*, [Sibiu, 1551-1553]; ediție Emil Petrovici, L. Demény, București, 1971
- Miscelaneu teologic*, [Moldova], mijlocul sec. XVII (BAR, ms. rom. 540)
- Psaltire*, [Moldova], mijlocul sec. XVII (BAR, ms. rom. 170)
- Simion Ștefan, *Noul Testament*, Bălgrad, 1648; ediție jubiliară, Alba Iulia, 1988
- Tetraevanghel*, [Moldova], mijlocul sec. XVII (BAR, ms. rom. 296)

Lucrări de referință

- Candrea, I.-A., 1916, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, Edițiune critică de ~, I, București
- Chivu, Gh., 1977, „Un text românesc inedit în *Codex Sturdzanus: Pravila sfinților părinți*”, în *Limba română*, București, anul XXVI, nr. 3, p. 281 – 287
- Chivu, Gh., 1988, „Normă și grai în *Codex Sturzanus*”, în *Limba română*, București, anul XXXVII, nr. 3, p. 273 – 277
- Chivu, Gh., 2009, „*Psaltirea* – de la litera la spiritul textului sacru. Considerații asupra unui manuscris moldovenesc de la mijlocul secolului al XVII-lea”, în *Text și discurs religios*, Iași, p. 37-43
- Combiescu, Mariana, 1968, „*Psaltirea* de la Mehadia”, în *Limba română*, București, anul XVII, nr. 3, p. 259-268
- Costinescu, Mariana, 1974, „Versiuni din secolul al XVII-lea ale *Acatistului și Paraclisului Precistei*”, în *Studii de limbă literară și filologie*, III, București, p. 217-239
- Gheție, Ion - Mareș, Alexandru, 1985, *Originile scrisului în limba română*, București, p. 335-359
- Ștrempel, Gabriel, 1978, *Catalogul manuscriselor românești*, BAR, [I], 1-1600, București
- Ursu, N. A., 1987, „Concordanțe lingvistice între *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei și unele psaltiri românești din secolul al XVII-lea”, în *Limba română*, București, anul XXXVI, nr. 5, p. 427-442